

עדו ישראלי

**טבריה מושבות סביב לה – מערכת היחסים בין ההנהגה הרבנית
בטבריה לבין היישובים החקלאיים שסביבה
בשני העשורים הראשונים של המאה העשרים**

מאמר זה ידון במערכת היחסים שנרקמה בין ההנהגה הרבנית בטבריה לבין הנהגת ההתיישבות החקלאית שסביבה מראשית המאה העשרים ועד תום מלחמת העולם הראשונה, אז החל השלטון הבריטי להנהיג סדרי ממשל חדשים. על אנשי העלייה השנייה ויחסם המתירס כלפי הדת ואורח החיים שקיימו בני היישוב הישן נכתב חומר רב למדיי,¹ אולם על ניסיונות התיווך ועל שיתופי הפעולה שיזמה ההנהגה הרבנית בארץ בכלל ובטבריה בפרט כמעט ולא נכתב.² בין המקורות הראשוניים שעליהם מתבסס המאמר בולט בחשיבותו "ארכיון החכם באשי", השוכן ב"ארכיון המרכזי לתולדות העם היהודי" בגבעת רם בירושלים. בארכיון זה מתועדת תכתובת ענפה בין החכם באשי הטברייני, ר' חיים יששכר אבואלעפיא, ובין החכם באשי של האימפריה העות'מאנית, הרב חיים נחום, שישב באיסטנבול, תכתובת השופכת אור רב על הנושא הנידון.³

- * מאמר זה מבוסס על פרק בעבודת המחקר: ע' ישראלי, "פעילותם הציבורית ומשנתם התורנית של נושאי משרת החכם באשי בטבריה בשנים תרמ"ה-תרע"ח (1885-1914)", עבודת דוקטור, אוניברסיטת בר-אילן, תשע"ז (להלן: ישראלי – פעילותם).
- 1 על יחסם של בני העלייה השנייה לדת ראו: ד' כנעני, העליה השנייה העובדת ויחסה לדת ולמסורת, תל-אביב 1976; ש' אלמוג, "ערכי דת בעלייה השנייה", א' שפירא, ש' אלמוג וי' ריינהרץ (עורכים), ציונות ודת, ירושלים תשנ"ד, עמוד 285-300; מ' זעירא, קרועים אנו, זיקתה של ההתיישבות העובדת בשנות העשרים אל התרבות היהודית, ירושלים תשס"ב, עמ' 150-293; י' קניאל, במעבר: היהודים בארץ-ישראל במאה הי"ט בין ישן לחדש ובין יישוב ארץ הקודש לבין ציונות, ירושלים תש"ס; הנ"ל, משך ותמורה: היישוב הישן והיישוב החדש בתקופת העלייה הראשונה והשנייה, ירושלים תשמ"ב.
- 2 למעט "מסע הרבנים" שיזם הרב קוק, שידון גם כן במאמר זה.
- 3 על חשיבותו של הארכיון ועל תוכנו, ראו: י' הראל, "ארכיון החכם באשי באסתנבול", פעמים 84 (תש"ס), עמ' 125-131. על מערכת היחסים המורכבת שבין החכם באשי הטברייני לחכם באשי שבאיסטנבול, ראו: ע' ישראלי, "טבריה כמקרה בוחן למערכות

הגליל התחתון המזרחי בשלהי התקופה העות'מאנית

מאז חידוש היישוב היהודי בטבריה בשנת ת"ק (1740) על ידי ר' חיים אבולעפיה, התבסס מעמדה של טבריה כאחת מארבע ערי הקודש, והיא היוותה אבן שואבת ליהודים ממזרח וממערב שהתיישבו בה ויצרו בה רוב יהודי יציב. מנהיגי שתי העדות, האשכנזית והספרדית, ראו בלימוד התורה את הערך המרכזי, ועיקר מרצם הופנה לגיוס תרומות לאחזקת מוסדות הציבור ומוסדות התורה שפעלו בעיר.⁴

אולם גם טבריה החלה לקלוט מעט מהחידושים, תהליך שהואץ בין היתר בזכות השלטון העות'מאני ששיפר את דרכי הגישה לעיר וממנה. רוחות ההשכלה החלו לנשב בתחום החינוך, ולצד תלמודי התורה נוסדו בעיר בתי ספר של חברת "אליאנס" הצרפתית, לבנים (1898) ולבנות (1900), שבהם ניתן דגש על לימוד מקצועות החול והשפה הצרפתית. חברת "עזרה" הגרמנית הקימה בעיר גן ילדים (1908) שבו דיברו בעברית, וחבורת נשים ציוניות ממוסקבה הקימה "בית מלאכה לבנות" (1910), שתוצריו נמכרו באירופה. גם בתחום התרבות חלה התפתחות עם הקמתה של ספרייה עירונית (1903). אולם בהתפתחויות אלה לא היה דיי כדי להוציא את העיר מניוונה ולמלא את סיפוקם של בוגרי מוסדות החינוך החדשים שרבים מהם היגרו לארצות אחרות.⁵

בניגוד לתרדמה שאחזה בטבריה בתקופה זו, סביבתה של העיר התעוררה לחיים. חברת יק"א מייסודו של הברון מוריס דה-הירש קידמה את רכישת הקרקעות ואת הקמת היישובים בגליל התחתון המזרחי. בשנים 1899–1908 רכשה החברה כ-80,000 דונם אשר יצרו רצף טריטוריאלי מבקעת גינוסר בצפון ועד ג'יסר א-מג'אמע (גשר) בדרום.⁶ ראשונה הוקמה החווה בסג'רה (1899),

היחסים בין נושאי משרת החכם באשי באימפריה העות'מאנית", אורשת ט (תש"ף), עמ' 85–106.

4 על הימנעותם של רבני העיר מלהשתלב בהנהגה המוניציפאלית ראו: ג' ביגר, "העיריה היהודית הראשונה בארץ", ג' ביגר וא' שילר (עורכים), אריאל: כתב עת לידעת ארץ ישראל – טבריה וסביבתה, ירושלים תשמ"ח, עמ' 77.

5 על התפתחות מערכת החינוך בטבריה בראשית המאה העשרים ראו: ע' אבישר, ספר טבריה, ירושלים 1973, עמ' 203–204.

6 "בן-ארצי, "תכנון והתפתחות המערך הפיזי של המושבות העבריות בארץ ישראל 1882–1914", עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים, תשמ"ד, עמ' 22–30.

ואחריה המושבות: מסחה וימה (1901), אילניה על אדמות סג'רה (1902), מלחמיה ובית-גן (1903).

בשנת 1908 הוקם המשרד הארצישראלי של ההסתדרות הציונית בראשותם של ארתור רופין וסגנו יעקב טאהון, שהחל גם הוא במיזמים התיישבותיים. בתמיכתו קיבל האזור תנופת פיתוח עם הקמתן של המושבות מצפה וכנרת (1908), החווה הלאומית להכשרת פועלים בכינרת (1908), הקבוצות: דגניה (1909) וכינרת (1913), והאחוזות במימון בעלי הון פרטי: מגדל (1910), פוריה (1911) וביתניה (1913).⁷

חבל ארץ זה עמד בראשית המאה העשרים במרכז העשייה ההתיישבותית הארץ ישראלית, אך לא פחות מכך הוא עמד במרכז ההווה התרבותית והאידיאולוגית של מחנה הפועלים. כאן נעשו הניסיונות ליישם את הרעיונות הגדולים של התנועה דרך העבודה החקלאית העברית, דרך כיבוש השמירה, דרך הקמת ארגוני פועלים, ודרך התיישבות שיתופית כמו ה"קולקטיב" בסג'רה וה"קבוצה" בדגניה, אשר היוו השראה להתיישבות העובדת ברחבי הארץ.⁸

המפגש היום יומי בין תושבי טבריה לבני המושבות

עם התעבותה של ההתיישבות החקלאית באזור טבריה בראשית המאה העשרים, החל הקשר בין בני המושבות לתושבי העיר להתהדק.⁹ טבריה שימשה כמרכז עירוני למושבות הגליל המזרחי. שם קנו מוצרי מזון, קיבלו את שירותי הדואר והרפואה, סידרו את ענייניהם במוסדות הממשל ועוד.¹⁰ מלבד זאת

7 על פעילותו של ארתור רופין להקמת חוות אלה ראו: "י גורן, ארתור רופין – חייו ופועלו, ירושלים 2005, עמ' 222–227.

8 ספרים בנושא זה ראו: א' עבר-הדני, ההתיישבות בגליל התחתון, חמישים שנות קורותיה, רמת גן 1955; "י ברטל, "י קניאל, ז' צחור, (עורכים), העלייה השנייה: מחקרים, מקורות, אישים, א-ג, ירושלים תשנ"ח; מ' נאור (עורך), העלייה השנייה: 1903–1914, ירושלים תשמ"ח.

9 רשימת המאמרים המרכזיים שנכתבו בנושא ראו: מ' בורד, "יחסם של חלוצי עמק הירדן ליהודי הישוב הישן בטבריה 1908–1930", עבודת מוסמך, אוניברסיטת חיפה, תשע"א, עמ' 17–18.

10 דוגמאות רבות ניתן למצוא לקשר בין סוחרים ובעלי מלאכה בטבריה לבין חלוצי המושבות. ראו: מכתבו של צבי יהודה איש דגניה לארתור רופין מתאריך 23 בספטמבר

שימשה טבריה גם מקום מפגש חברתי ותרבותי לבני המושבות כפי שמיטיב לתאר זאת כתב עיתון "המשקיף" בחורף תשס"ח (1908):

דבר רגיל הוא לתושבי מלחמיה ללכת לטבריה. ילכו בעגלות ועל חמורים גם רגלים. בעד הדבר היותר קטן ילכו תושבי מלחמיה לטבריה: לקנות מעט בדורה, ענבים, אבטיח, שמן, ושמן שומשמים וכדומה, ולפעמים כך לשם טיול לבדח את הדעת ולהפגש עם התושבים משאר המושבות שבגליל טבריה.¹¹

רבים מצעירי העדה הספרדית בטבריה ראו במושבות ובחווות החדשות שהוקמו בסביבת העיר מקור פרנסה חדש, והם הציעו את עצמם לעבודות חקלאות ובנייה.¹² בספרי רישום העבודה המפורטים שנשמרו בארכיון דגניה א' ניתן לראות כי כמעט בכל חודש הועסקו פועלים יהודים מטבריה ומצמח, שבה גם הייתה קהילה יהודית קטנה עד למלחמת העולם הראשונה.¹³ ובחווות החקלאיות מגדל ופזורה היו הפועלים מטבריה ומצפת לרוב.¹⁴

1910 שבו הוא מתאר כיצד הוא הותקף בחזרתו מקניית חפצים בטבריה. ארכיון ציוני מרכזי KKL3, תיקיה מספר 693; מכתב מיוסף בוסל איש דגניה לארתור רופין המתאר רכישת רעפים מטבריה לגג שנשבר, שם שם. וכן אזכורים רבים בספרי הנהלת החשבונות של דגניה מאותן השנים: ארכיון דגניה א', ספרי הנהלת חשבונות וסידור עבודה לשנים תר"ע-תרע"ה.

11 השקפה, שנה תשיעית, גיליון לח, 17 בינואר 1908, עמ' 3.

12 ד' שריד, התמורות ביישוב היהודי בטבריה בתקופת העליה הראשונה והשנייה (1882-1914), עבודת מוסמך, אוניברסיטת בר אילן, תשמ"ד, עמ' 128. וראו עוד: מ' בורד, "החלוצים והמחנה – יחסם של חלוצי עמק הירדן ליהודי טבריה 1908-1930", ישראל – כתב עת לחקר הציונות ומדינת ישראל היסטוריה, תרבות, חברה 21 (תשע"ג), עמ' 65 הערה 13 (להלן: בורד – החלוצים).

13 ארכיון דגניה א', ספרי הנהלת חשבונות וסידור עבודה לשנים תר"ע-תרע"ה. מובא בתוך: בורד – חלוצים, עמ' 65.

14 האחדות, גיליון 19, כ"ד בשבט תרע"ד, עמ' 19.

הפער בין היישוב הישן בטבריה לפועלי העלייה השנייה

הבדל רב ביחס לשמירת הדת היה בין מושבות העלייה הראשונה לבין נקודות ההתיישבות שהוקמו ע"י המשדד הארצישראלי. במושבות העלייה הראשונה חיו איכרים דתיים רבים, ובחלקן אף נשמר הצביון הדתי בפרהסייה.¹⁵ זאת לעומת נקודות ההתיישבות שהוקמו על ידי חלוצי העלייה השנייה בחסות המשדד הארצישראלי. אלה מרדו בדת ובאורח החיים הגלותי, ושאפו להקים חברה חדשה המבוססת על עבודת כפיים ורעיונות סוציאליסטיים,¹⁶ כפי שגם עולה מתיאור ביקורם של הרבנים במושבה כינרת בשנת תרע"ד (1913):

האיכר נחום הלוי איש ישר הודה על האמת כי אינם משגיחים על שבת רק בנוגע לעבודת השדה [...] אין להם לא תפילה, ולא תענית אפילו ביום כיפור, ובפסח אוכלים מצה וחמץ ואינם מטפלים כלל עם שמירת הדת. בכל כינרת לא מצאנו מזוזה, זולת העלמה עמא גאלדשטיין מווינן, שהיא תלמידת ביה"ס, קבעה שתי מזוזות בשני חדרים. היא מספרת כי העלמות מחללות את השבת וכל קודש ואך היא הלכה בראש השנה ויום כיפור לטבריא. גברת אחת שבאה מחדש מברלין בתור מנהלת חפצה לכבד את השבת בנרות ופרחים, אבל העלמות מטלטלות הנרות מבית לבית.¹⁷

חיצי המרד של אותם חלוצים צעירים הופנו בעיקר כלפי העדה האשכנזית; אלה ייצגו בעבורם את "יהדות הגולה" שממנה הם סלדו עוד בארצות מוצאם. לעומתם זכו בני העדה הספרדית ליחס אוהד יותר, זאת בשל הסתפקותם במועט ונכונותם לעבוד בעבודות קשות, בשל סובלנותם הדתית שאפשרה להם לקלוט מרעיונות ההשכלה, המודרניזציה והלאום, ובשל דמיונם של הכפריים

15 ראו לדוגמה: פרוטוקול הוועד הזמני של כפר תבור: "א. תקון תרומות ומעשרות מתקבל אצלנו בכל חפץ [...] ג. שמירה מחילול שבת ויו"ט היא אחת מתקוני המושבה ועל כללות המושבה לאחוז באמצעים היותר חזקים ונאותים למנוע כל מאורע ממין זה. בעה"ח כ"ז מר חשון תרע"ד". מובא בתוך: יונתן בנימין הלוי הורוויץ, אלה מסעי: רשימת מסע הרבנים מחברי הוועדה להרמת קרן הדת והיהדות באה"ק אשר נסעו לסייר את כל מושבות השומרון והגליל בחורף שנת תרע"ד, מבשרת ציון תשס"א, עמ' 112-113. וכן פרוטוקול ועד המושבה יבנאל: שם, עמ' 123.

16 ה' לוי, מבוא לספר ואלה מסעי, שם, עמ' 15-16.

17 שם, עמ' 128.

החסונים הבקיאים בעבודת האדמה לפלחים הערבים.¹⁸ הספרדים נתפסו כמי שעשויים לסייע למפעל ההתיישבות הן בעבודה מעשית, כפי שעשו התימנים בדגניה ובכינרת, הן בהגדלת כוחו של מעמד הפועלים לקראת המאבק הצפוי על אופייה של החברה הארץ ישראלית.¹⁹

אולם ככל שעבר הזמן התגלו פערים מנטאליים ותרבותיים עמוקים בין הפועלים הספרדים לבין בני ההתיישבות החקלאית המזרח-אירופיים. בניגוד למוטיבציה הגבוהה של החלוצים והחלוצות שאף התחרו ביניהם תוך כדי עבודתם כדי להגדיל את ההספק, בלטו בקרב הפועלים והפועלות שהגיעו מטבריה המשמעת הירודה, המריבות הפנימיות וחוסר האחריות,²⁰ וכך עם הזמן הלכה והצטננה ההתלהבות הראשונית מהפועל הספרדי.²¹ החלו להתגלע חילוקי דעות בין ראשי מפלגות הפועלים בשאלת היחס אל אותם הפועלים מטבריה שהועסקו ביישובים החקלאיים.²²

ניתן לומר כי המתח בין החלוצים לבין בני היישוב הישן האשכנזי בטבריה התבסס על רקע מחלוקת דתית ואידיאולוגית, ולא היה נראה כי הוא בר פתרון בטווח הנראה לעין. ואילו הפער בין החלוצים לבין הקהילה הספרדית בטבריה היה בעיקרו על רקע השוני המנטאלי והתרבותי, פער שעשוי היה להצטמצם עם הזמן, במיוחד לנוכח פתיחותם של הספרדים להשקפות עולם חדשות.

ניסיונות השפעתם של בני ההתיישבות החקלאית על בני היישוב הישן

מנהיגי הפועלים לא הסתירו את שאיפתם להנחיל לבני היישוב הישן בטבריה את השקפת עולמם הציונית והסוציאליסטית. כך למשל הצהירה חנה מייזל

- 18 י' קניאל, "אנשי העליה השנייה ובני העדה הספרדית", י' ברטל (עורך), העליה השנייה – מחקרים, ירושלים תשנ"ח, עמ' 309–310.
- 19 שם, עמ' 310–315; בורד – החלוצים, עמ' 65–68.
- 20 ראו לדוגמה תיאור עבודתם של הפועלים הספרדים בתלישת הפול בשדות דגניה. ד' שמואל, עם חצי יובל שנים של דגניה, תל אביב תרצ"ה, עמ' 72. מובא בתוך: בורד – החלוצים, עמ' 67.
- 21 ראו בפירוט: י' קניאל (לעיל הערה 18), עמ' 314–320.
- 22 ניתוח המחלוקת האידיאולוגית בין "פועלי ציון" ל"פועל הצעיר" ראו: בורד – החלוצים, עמ' 65–68.

שוחט²³ באספת הפועלים באביב 1914, כי ביסדה את חוות הנערות בכינרת לא התכוונה למוסד שבו תמצאנה הנשים עבודה, כי אם למוסד שייתן חינוך חקלאי לצעירות הרוצות בו, מתוך תקווה שהשפעתו של המקום תגיע אף לבנות טבריה ולנשות המושבות.²⁴ ועל כן רבתה האכזבה מהממצאים בשטח כפי שתואר בעיתון התקופה הפועל הצעיר:

בכמות המושבות המקיפות את העיר עומדת טבריה כמעט במדרגה שוה עם יפו. והמושבות האלה היו יכולות להכניס הרבה חיים בעיר, אלמלא היחס האדיש מצד בני המושבות אליה. אין שום קשר רוחני בין העיר והמושבות אלא מו"מ [=משא ומתן] מסחרי בלבד. והמו"מ הזה בורא אמנם במקצת איזה יחס, ישנה השפעה מעטה בלתי ישרה מצד המושבות על העיר, אבל כמה דלה היא השפעה זו, ולהפך - עד כמה גדולה היתה, יכלה להיות, לו התענינו בני המושבות בעיר יותר ממה שהם מתענינים בה עכשיו.²⁵

בכתבה מתוארת ההחמצה הגדולה של בני המושבות בהסתפקם בקשרי מסחר עם תושבי טבריה מבלי לנצל קשרים אלה להשפעה רעיונית ותרבותית. אולם נראה כי לצעירי המושבות לא הייתה כלל מוטיבציה להשפיע על בני היישוב הישן השפעה אנטי דתית. עיקר מעיינם היה נתון לכיבוש האדמה ולבניית חברה המבוססת על יסודות סוציאליסטים, לשם הם הפנו את כוחם ומרצם, שבלאו הכי לא הספיק להשלמת משימות אלה.²⁶

למרות האמור לעיל, ניתן ללמוד על השפעתם של בני ההתיישבות החקלאית על אותם פועלים בני היישוב הישן שהועסקו במושבות ממכתב שכתב מנהל חוות מגדל, משה גליקין,²⁷ ל"וועד המרכזי של הפועלים החקלאים בגליל"

23 חנה מייזל שוחט, (25 בדצמבר 1883 – 28 במרץ 1972), עלתה מרוסיה והייתה מחלוצות העלייה השנייה וממנהיגות תנועת הפועלות בארץ ישראל.

24 מכתבי חנה מייזל אל ארתור רופין: 31 באוקטובר 1912, אצ"מ L2/2551; 14 באפריל 1912, אצ"מ L2/77. מובא בתוך: מ' שילה, אתגר המיגדר: נשים בעליות הראשונות, רעננה תשס"ז, עמ' 151–152.

25 טיברי, "מכתב מטבריה", הפועל הצעיר, 9 במאי 1911, עמ' 17–18.

26 כנעני (לעיל הערה 1), עמ' 49.

27 משה גליקין (19 בנובמבר 1874 – 2 ביולי 1973), פעיל בתנועת חובבי ציון, עלה מרוסיה וייסד את חוות מגדל.

בתמוז תרע"ב (יולי 1912). באותה שנה צוין יום פטירתו של הרצל ביריד גדול שהתקיים במושבה כינרת ביום שבת, יריד אליו הוזמנו פועלים מכל רחבי הגליל וקיומו היה כרוך בחילול שבת. במכתבו התאונן גליקין על כך שהוועד המרכזי לא השאיר ולו פועל אחד בחווה לביצוע פעולות חיוניות. וכל הפועלים, כולל בני היישוב הישן מטבריה ומצפת, הלכו להשתתף ביריד.²⁸ אולם השפעה זו על בני נוער יחידים הייתה שולית בכמותה ביחס לכלל בני הנוער הטבריינים, וכמעט ולא נגעה בחברת המבוגרים שהמשיכו להתקיים מלימוד התורה ומקבלת כספי החלוקה. מה גם שהצורך בידיים עובדות במושבות החקלאיות השתנה מעונה לעונה, והקשה על ביסוס הקשר בין בני הנוער לאיכרי המושבות.

ניסיונות ההתגוננות של בני היישוב הישן מפני השפעת צעירי המושבות

הנהגת הקהילה האשכנזית בטבריה התנגדה בתוקף לאווירת החילון שפשתה בקרב צעירי המושבות וביתר שאת בקרב חלוצי העלייה השנייה, התנגדות שהחלה עוד בארצות המוצא ביחס לצעירים שהפנו עורף למסורת ופנו אל חוגי ההשכלה. כדי למנוע את השפעתם על בני הקהילה נקטה ההנהגה הרבנית בדרך של צמצום מגע עם אותם צעירים.

גם ההנהגה הספרדית לא ראתה בעין יפה את התנהגותם המתריסה של צעירי המושבות בכל הקשור לענייני שמירת שבת ומועדים, אולם היא לא ראתה בכך סתירה לשיתוף פעולה בכל הקשור לעבודת האדמה, ליישוב הארץ ולבניין החברה היהודית המתחדשת בארץ ישראל.

28 מכתב מאת משה גליקין לוועד המרכזי של הפועלים בגליל, יולי 1912. ארכיון ציוני מרכזי, חטיבה JK, תיק מספר 204/1.

לא תמיד הצליחה ההנהגה הרבנית למנוע את המפגש עם בני המושבות. אלה נהגו להגיע אל העיר מעת לעת, גם בשבתות ובמועדים, תוך כדי חילול שבת בפרהסיה, דבר שעורר את זעמם של בני העיר, אשכנזים וספרדים כאחד, כפי שניתן ללמוד ממה שאירע ביום הכיפורים תרס"ב (1901) עם מנהל חוות סג'רה חיים קלוורסקי,²⁹ על פי דיווחם של רבני טבריה בעיתון חבצלת:

ולא נוכל להתאפק ולהחריש על המעשה הרע אשר פעל ועשה מנהל מושבה אסג'ארה (סעדשערא) הסמוכה לעי"ק טבריא ת"ו זה שמו "קאלברייסקי" (קאלווארייסקי) אשר בא רוכב על סוסו מן אסג'ארה לעירנו בליל כפור הקדוש והנורא, ונכנס לתוך העיר ובא לבית המושל לרגלי עסקיו וביום כפור עצמו חזר לסג'ארה לעיני כל גויי הארץ, ונעשה חילול ה' גדול ונורא והושפל כבוד דת ישראל רח"ל [=רחמנא ליצלן] [...] האיש הנכחי הרבה פשע ורשע באכלו טרפות ביום הכפורים בבית המושל בבואו לביתו, שומו שמים על זאת, הנהיה כדבר הרע הזה בקרב ישראל, אוי לו ולנפשו, הצדק והיושר לרדפו עד חרמה כדת של תורה.³⁰

מלבד המעשה עצמו של ביזוי הדת בפרהסיה ביום הקדוש ביותר, חששו רבני טבריה מהישנותם של מעשים דומים בעירם, ועל כן הם התארגנו למחות על המעשה. במכתב לרב צדוק פֶהון, רבה הראשי של צרפת, שהיה ידוע בקרבתו אל הברון אדמונד דה-רוטשילד ובהשפעתו עליו, הם ביקשו: "כי יסירו אותנו ממשרתו מכל סביבות עיר קדשנו, למען יתקדש שם שמים וכבוד דת ישראל לעיני כל גויי הארץ, וכל העם ישמעו ויראו ולא יזידון עוד".³¹

29 על תולדות חייו ופעילותו ראו: ע' עמית, "קומו של חיים מרגלית קלוורייסקי ביישוב הגליל התחתון 1898-1905", עבודת מוסמך, האוניברסיטה העברית בירושלים, תשמ"א. וראו עוד בנושא: א' ינקלביץ, "דוד חיים, הפקיד שינעלם", והקמת חוות הכשרה בסג'רה", קתדרה 98 (תש"ס), עמ' 97-122; ע' עמית, "חיים מרגלית קלוורייסקי וההתיישבות בגליל", עידן 16 (תשנ"ב), עמ' 30-35; א' ינקלביץ, "חוות סג'רה – מחוות הכשרה ליחוות השומר", א' גראוויס קובלסקי (עורכת), בשבילי העבר: פרקים בתולדות קרן קיימת לישראל ובתולדות ההתיישבות היהודית בגליל התחתון, רמת גן 2016, עמ' 111-118.

30 ד' פרוסקין (עורך), חבצלת, שנה 32 גליון 8, 22 בנובמבר 1901, עמ' 54.

31 שם, שם. ראוי לציין כי באופן מעשי לא השפיע המכתב על הנהלת יק"א, מכיוון שעוד קודם לכן הועבר קלוורייסקי מתפקידו כמנהל החווה בסג'רה, והוטלה עליו המשימה של ניהול רכישת קרקעות ושל הקמת מושבות חדשות בגליל התחתון המזרחי.

גישה דומה אימצו לעצמם גם רבני העדה הספרדית, כפי שעולה מתוך פסק הלכה משנת תרס"ז (1907), שבו הם מפרטים את הצעדים שיש לנקוט כנגד מחללי שבת בפרהסייה:

והנה אנחנו חו"ר טבריא ת"ו. בשם אלקינו נזכיר לרדוף אותו האיש וכי. ולא לקבל עדותו ואין לקוברו בקבורת ישראל הכשרים. והרי הוא כגוי לכל דבריו. ואסור בחתון עמנו. ואותה העיר הקרובה אל החלל יזדרזו להכריז עליו כדת של תורה, וסחור סחור לא יקרבו אליו ולא ישאו ויתנו עמו במסחריו ולא לאכול ממאכליו ולא לשתות מיינו.³²

הטלת חרם מעין זה הייתה כלי הנשק החזק ביותר בידי הרבנים עד אותה העת, והשימוש בו הותיר בידי המוחרם את הבחירה בין כניעה להנהגה התורנית לבין עזיבת הקהילה היהודית. אולם מבחינת בני היישובים החקלאיים הסמוכים לטבריה לחרם לא הייתה כל משמעות מעשית, שכן הם ממילא ניהלו אורח חיים עצמאי, לא הכירו בסמכות ההנהגה הרבנית עליהם, ולרוב גם לא באו בקשרי חיתון עם בני העיר טבריה. אדרבה, הטלת חרם שכזה עלולה הייתה לפגוע בכמה מבעלי המלאכה והסוחרים העירוניים שהתפרנסו משירותים שסיפקו לבני המושבות. אולם הטלת החרם היה בה כדי ללמד על עמדתה העקרונית של ההנהגה הספרדית ביחס לאותם בני מושבות המחללים שבת בפרהסייה.

שינוי הגישה בעשור השני של המאה העשרים מצד החכם באשי הספרדי

ר' חיים יששכר אבואלעפיה (להלן: ר' אבואלעפיה) נולד בשנת תרמ"ד (1884) בטבריה והיה נצר למשפחת מחדש היישוב העברי בעיר ר' חיים אבולעפיה, ואף נקרא על שמו.³³ לתפקידו כוואכיל (ממלא מקום) חכם באשי³⁴ הוא התמנה

32 ר' יעקב בן שאול דוויך, דרך אמונה, ארם צובה תרע"ד, עמ' קכא-קכב. על המכתב מופיעות חתימותיהם של עשרה מרבני העיר, ובראשם: החכם באשי, ר' אהרון בכור אלחדף, ור' שלמה רחמים אבולעפיה. על יחסם של רבני חלב לתמורות שחלו בקהילה בכלל, ועל חילול שבת בפרט ראו: צ' זוהר, "שמרנות לוחמת – קווים למנהיגותם החברתית-דתית של חכמי חלב בעת החדשה", פעמים 55 (תשנ"ג), עמ' 57-66.

33 על שיקומה של העיר טבריה במאה השמונה-עשרה על ידי ר' חיים אבואלעפיה ותלמידיו, ראו תיאורו של חתנו: יעקב בירב, זמרת הארץ, מנטובה תק"ה.

בשנת תרע"א (1911) לאחר מאבק ממושך עם ר' אברהם עבאדי שייצג תפיסה שמרנית יותר.

עם כניסתו לתפקיד הפנה את מרצו לעריכת שינויים באורח החיים השמרני שהביא לניוונו של העיר, אורח חיים שמנע לדעתו את התפתחותה.³⁵ את תקוותו לשינוי תלה בדור הצעיר, וכדי לחזק את הקשר עם התנועה הציונית ועם ערכיה דאג ר' אבואלעפיה לשילובם של מורים צעירים בעלי השקפה ציונית בבית הספר אליאנס של חברת כ"ח הצרפתית.³⁶ כמו כן הוא פעל לשילוב מקצועות החול הנלמדים בבתי הספר העבריים גם בתוכנית הלימודים של התלמוד-תורה הכללי שייסד הרב רפאל ביבאס בעיר.³⁷

גם בתחום התרבות פעל ר' אבואלעפיה כדי להפיח בעיר רוח חדשה. הוא התמנה לאחד מחברי הוועד המנהל של הספרייה העירונית, תפקיד יוצא דופן לנושא משרת החכם באשי, דבר המעיד על חשיבות העניין בעיניו.³⁸

בין הפעולות החשובות שיזם ר' אבואלעפיה לפיתוחה של העיר מבחינה כלכלית הייתה פתיחתו של סניף בנק "אנגלו-פלשתינא" בניהולו של ברוך בן-טובים.³⁹ הבנק העניק הלוואות לאיכרי המושבות ופיתח את המסחר שהתנהל בין טבריה לדמשק. כהוקרה על פעילותו זו, הוזמן ר' אבואלעפיה להשתתף כאורח כבוד בכנס במלאת עשר שנים להקמתו של הבנק בארץ.⁴⁰

בימיו החל תהליך היציאה מהחומות לא רק כמטאפורה. בשנת 1911 ייסדה יק"א שלוש חוות חקלאיות בסמוך לחומת העיר, ויישבה בהן שלוש משפחות של

34 שלא כקודמו, מונה ר' אבואלעפיה למשרת וואכיל חכם-באשי בלבד וכך גם הופיע בחותמו. אולם בלוגו המופיע בראש דפי המכתבים ששלח, לעיתים מופיע "חכם באשי" ולעיתים "מ"מ חכם באשי", מה שמלמד שלא היה הבדל משמעותי בין "וואכיל" ל"חכם-באשי".

35 ע' אבישר, ספר טבריה – עיר כינרות ויישובה בראי הדורות, ירושלים תשל"ג, עמ' 126–127. (להלן: אבישר – טבריה)

36 י"א, "מכתב מהגליל", הצפירה, 22 ביוני 1913, עמ' 1–2; בן גרשון, "טבריה", הפועל הצעיר, 13 ביוני 1913, עמ' 16.

37 י' אבוחבוט, מאורעות יוסף, ש' מייארא (עורך), אלעד תשע"ד, עמ' 56.

38 י' הטברוני, "טבריה", החרות, 31 בינואר 1912, עמ' 3.

39 ראו אודותיו: ד' תדהר (עורך), אנציקלופדיה לחלוצי הישוב ובניו, כרך ז, עמ' 178, 5.

40 א' בר-יוסף, "חג מלאת עשר שנים ליסוד הבנק אנגלו פלשתינה בא"י", החרות, 26 באוקטובר 1913, עמ' 1.

איכרים.⁴¹ היה זה בסיס ראשוני להתיישבות יהודית מחוץ לחומות, מגמה שהתפתחה לאחר מלחמת העולם הראשונה.⁴²

הקמת ועד משותף לטבריה ולמושבות בראשותו של החכם

באשי ר' חיים יששכר אבואלעפיה

אחד השינויים העיקריים שאותו שאף ר' אבואלעפיה לחולל היה הקמת ועד משותף לטבריה ולמושבות שסביבתה שיפעל לקידום האזור. בני המושבות קיוו אף הם לשיתוף פעולה פורה,⁴³ ובה' בסיון תרע"א (1 ביוני 1911) דיווח עיתון ה"חירות" על הקמת הוועד:

דבר נכבד ששאפו אליו רבים זה כמה, לסדר ולאחד את המושבות בקשר ויחס תמידי:

עם הנהגת יהודי העיר, נוצר ונגמר עתה – אם לא על נקלה – בהשתדלותו ומרצו של החכם-באשי הרב אבואלעפיה. לעת עתה נוסדה ועידה מרכבת מבאי כח המושבות והחבר היהודי אשר במגליש אדארה (המועצה המנהלית של העיר. ע"י), בראשות החכם באשי. ואחר הישיבה הראשונה שתהיה בקרוב, אודיע פרטים יותר.⁴⁴

האספה הראשונה התקיימה בביתו של ר' אבואלעפיה בטבריה, ונכחו בה עשרה משתתפים: שמונה נציגים מכל אחת מהמושבות, הנציג היהודי במגליס אדארה (ועד העיר), ור' אבואלעפיה החכם באשי. נראה כי חוסר האיזון המספרי בין נציגי המושבות לנציגי טבריה לא הטריד את ר' אבואלעפיה שראה באמון ההדדי בסיס לעבודתה של הוועדה. באספה נידונו עניינים ארגוניים ונושאים המשותפים לכלל המתיישבים, וההחלטות העיקריות פורסמו בעיתונות הארצית:

41 פרטים על הקמת החוות ראו: אבישר – טבריה, עמ' 127.

42 ר' זרעאל, אבני דרך בידיעת הארץ, ירושלים 2004, עמ' 254–255; ב' זיו וד' שטרנברג, "איכרים בעיר – שלושה בתים של יק"א בטבריה", עת-מול 253 (תשע"ח), עמ' 21–24.

43 טיברי, "מכתב מטבריה", הפועל הצעיר, 9 במאי 1911, עמ' 17–18.

44 הטברוני, "מכתב מטבריה", החרות, ה' בסיון תרע"א (1 ביוני 1911), עמ' 3.

- א. להשתדל לפני הממשלה כי תאשר את הוועד.
 ב. נבחר ועד מצומצם של חמשה חברים: הרב החכם באשי, חבר המגלש אדארה, אדונים ינובסקי, רוזנפלד, וקצנלסון.
 ג. הוועד המצומצם מתאסף פעם לשבועים, והוועד הכללי פעם בחדש.
 ד. להזמין עורך דין יהודי שינהל את משפטי המושבות.
 ה. שהמושבות תשתתפנה עם העיר טבריא בתשלום לרופא מומחה שיגור בטבריא. אלו הן ההחלטות העיקריות שהוחלטו לעת עתה, ומקוים אנו כי תהינה תוצאות טובות לעתיד מההסתדרות הנכבדה הזאת.⁴⁵

ההחלטות מלמדות על היסוד הפרגמטי שעליו נסוב הדין. נראה שמשתתפי הוועד העדיפו שיתוף פעולה בעניינים מעשיים הנוגעים לחיי היום-יום על פני התפלמסות אידיאולוגית שעלולה הייתה להשאיר את הצדדים מבוזרים בעמדותיהם.

למרות הרצון הטוב נראה שהוועד לא היה פעיל, שכן כשנה לאחר ייסודו, בכ"ה בסיון תרע"ב (10 ביוני 1912) שלח ר' אבואלעפיה מכתב לוועד המושבה מסחה ובו הוא מבקש את שמות נציגי המושבה הנבחרים. ו"כשאקבל כל כתבי הבחירות אז אגש לאשר את הוועד אצל הממשלה, ואחרי זה אודיע לנבחרם הנכבד לבא לאספה הכללית של הוועד".⁴⁶ מהדברים משתמע כי גם מושבות נוספות התמהמהו בשליחת נציגים לוועד. אולם בינתיים גברה בעיר התנגדותם של הכוחות השמרניים לרפורמות שאותם החל החכם באשי לחולל. אלה התנכלו לו עד שבסופו של דבר הוא נאלץ להתפטר ממשרתו באביב תרע"ג (1913), מבלי שיצליח להשיג אישור רשמי לוועד המשותף.⁴⁷ עם שובו של ר' אבואלעפיה למשרת החכם באשי בראשית שנת תרע"ד (1913), התחדשה פעילותו להקמת ועד משותף בשנית, כפי שהוא מדווח במכתב

45 הטברוני, "טבריה", החירות, 19 ביוני 1911, עמ' 2.

46 ארכיון טבריה, BOX281.

47 כך עולה מתוך מכתב לרב חיים נחום מאת ר' אבואלעפיה מיום י"ח באדר תרע"ד (16 במרץ 1914), ארכיון החכם באשי, תיקיה TR/Is-168, מסמך מספר 0015. וכן מתוך: ב', "מכתב מהגליל העליון", הפועל הצעיר, 19 בדצמבר 1913, עמ' 12.

לחכם באשי שבאיסטנבול הרב חיים נחום מיום י"ח באדר תרע"ד (16 במרץ 1914):

להודיע כי מצב עירנו הוא לא מסודר ומעצורים רבים ישנם על דרך התפתחותו. כדי להטיב את המצב הזה [...] החלטנו שעלינו קודם כל לקבץ את הפזורים, היינו, ליצור הסתדרות חזקה מכל גליל טבריא, הסתדרות זו תאושר על ידי הממשלה ועבודתה תהיה נוגעת בכל השאלות הכלליות של הגליל.⁴⁸

בשונה מהפעם הקודמת שבה הקמת הוועד נועדה ליצור שיתופי פעולה בין בני העיר לבין בני המושבות, הפעם עמדה לנגד עינינו מטרה נוספת: השקטת המריבה הפנימית שבתוך העיר. בעקבות הניסיון המר שצבר בתקופת כהונתו הראשונה, שבה נתקל במתנגדים רבים מבית שמנעו את פיתוחה של העיר, החליט ר' אבואלעפיה ליצור "הסתדרות חזקה מכל הגליל", נציגות שבה ישבו גם באי-כח המושבות אשר יהיו שותפים גם בניהול ענייני העיר, ובכך יסייעו לו ולכוחות הצעירים להתגבר על המכשולים הרבים שהציבו הכוחות השמרניים.

הצורך בהקמתו של ועד משותף עלה במקביל גם מקרב בני המושבות בעקבות ערעור מצב הביטחון באזור והירצחם של שלושה מתיישבים יהודים בידי שכניהם הערבים: משה ברסקי מדגניה, יוסף זלצמן מקבוצת כינרת ויעקב פלדמן איש "השומר" שנהרג בסג'רה. סדרת אירועי הדמים זירזה את ועדי המושבות והשומרים בגליל לקיים אסיפה שבה הוחלט על סדרי שמירה קבועים בשדות ובדרכים, וכן על הקמתו של ועד משותף: "ליסד ועד כללי רשמי של המושבות והעיר טבריה 'מגילס ג'סמני' (=ועד גשמי, העוסק בעניינים מעשיים) ולמנות עורך-דין קבוע בטבריה אשר ינהל את המו"מ המשפטי של הוועד בממשלה".⁴⁹

מבחינת בני המושבות, הוועד המשותף אמור היה להיות גוף רשמי שיוכר על ידי השלטון העות'מאני וידאג לענייני ההתיישבות שעד כה לא קבלו מענה הולם. גם יוסף בוסל איש דגניה הדגיש צורך זה, ובשלהי דיווחו למשרד הארץ ישראלי ביפו על החלטות האספה הוא כותב: "ההחלטות האלה אם תתגשמה בחיים,

48 ארכיון החכם באשי, תיקיה TR/Is-168, מסמך מספר 0015.

49 ב', "מכתב מהגליל העליון", הפועל הצעיר, 19 בדצמבר 1913, עמ' 12.

יעלה בידנו לצאת מהמצב הנוכחי שהננו כהפקר בעיני החברה והממשלה
הפראית שלנו.⁵⁰

בעקבות קשיים שהחלו להתגלות בהוצאת ההחלטות אל הפועל, שב בוסל
וכתב על נחיצות הקמת הוועד המשותף: "ודברים כאלה ישנו כל זמן שאין לנו
איש אחד ישר משלנו ושיהיה לו יד בממשלה. מה שאפשר לעשות רק אז בהיות
הוועד הזה מסודר ואדבוקט טוב ישב בטבריה".⁵¹

לאחר ההחלטה על הקמת הוועד, נטל על עצמו ר' אבואלעפיה את המשימה
של השגת האישורים הנדרשים מטעם השלטון העות'מאני. ומכיוון שהיה זה
הוועד הראשון מסוגו בארץ, הוא פנה לחכם באשי בקושטא הרב חיים נחום כדי
לקבל את הדרכתו ועצתו בנושא:

ומפני שהסתדרויות כאלה אינם נהוגים כ"כ (כל כך) במדינתנו, לכן אין
אנו יודעים איך ללכת בשאלה זו עד שנשיג את מטרותנו. ועלי להדגיש
שלא רק אנו אלא גם הממשלה המקומית לא תוכל להחליט בנדון זה
מחסר נסיון, משום שדבר זה לא נהוג במדינה כאמור. ולפיכך הנני מחלה
פני כת"ר לפקוד על עושי רצונו לשלוח לנו את החקים וההלכות
הרשמיים שעלינו להתנהג על פיהם עד שנגיע אל המטרה. ואם אין
חוקים מיוחדים בשביל זה יואיל נא בטובו להודיענו מה לעשות
להוציא מחשבתנו לפועל.⁵²

מלבד היעדר חקיקה בנושא זה, צפה ר' אבואלעפיה כי המכשול המרכזי בדרך
להסדרת חוקיותו של הוועד יהיה נושא "הנתינים הזרים". רבים מתושבי
טבריה הגיעו ממרוקו והיו בעלי נתינות צרפתית, ולעומתם בני המושבות
החדשות שהגיעו ברובם ממזרח אירופה היו בעלי נתינות רוסית. אלה ואלה לא
רצו לקבל אזרחות עות'מאנית כדי לא להתחייב בגיוס לצבא וגם כדי לא לאבד

50 מכתב מאת יוסף בוסל מדגניה למשרד הארץ ישראלי ביפו, כ"ט במרחשון תרע"ד, הארכיון
הציוני המרכזי, חטיבה KKL3, תיק מספר 693.

51 מכתב מאת יוסף בוסל מדגניה למשרד הארץ ישראלי ביפו, ח' בכסלו תרע"ד (7 בדצמבר
1913), שם, שם.

52 ארכיון החכם באשי, תיקה TR/Is-168, מסמך מספר 0015.

את זכויות היתר שניתנו להם בהסכמי הקפיטולציות. בפנייתו לרב חיים נחום ניסה ר' אבואלעפיה לברר את הנושא:

ומפני שמרבית התושבים שבעירנו ומושבותיה ושהם הכחות היותר חשובים - הם נתינים לא עותמנים, באנו לידי הסתבכות בעבודתנו זו ונשארו שאלות אלה בלי פתרון.

1. האפשר להכניס נתינים זרים לתוך ההסתדרות באופן רשמי, ועד כמה אחוזים? [...] האם ניתן לשתף את הנתינים הזרים בתור חברים לדעה או חברי כבוד וכיוצא אם גם לא יהיו באופן רשמי רק באופן גלוי?⁵³

שאלה נוספת שהתעוררה נגעה במספר הנציגים מכל קבוצה שישבו בוועד. בשונה מהפעם הקודמת שבה היו לבני המושבות שמונה נציגים לעומת שני נציגים מטבריה, והדבר לא הפריע כלל לר' אבואלעפיה שראה ביעדו של הוועד בסיס לשיתוף פעולה בין העיר לבין המושבות, הפעם כשהוועד אמור היה לטפל גם בענייניה הפנימיים של העיר היה צורך בייצוג הולם גם לאנשי טבריה, כולל נציגי אופוזיציה שהתנגדו לאיחוד הכוחות עם בני המושבות, ועל כן היה חשוב לשמור על יחס הוגן בין מספר הנציגים למספר התושבים.

תשובתו של הרב נחום לא הגיעה, וחודשיים לאחר מכן שלח ר' אבואלעפיה תזכורת תוך הדגשת נחיצותה של התשובה: "עוד מתכבד אנכי לבקש מהדר"ג (=מהדרת גדולתו) כי יואל בטובו להשיבני ע"כ (=על כל) מכתבי האחרונים וביחוד על המכתב מיום ח"י אדר נו' 225 כי כל סדור העבודה בגליל עומד עליו".⁵⁴

למרות הבעיות הבירוקרטיות הרבות שניצבו בדרך להקמתו של הוועד, שיתוף הפעולה בין הצדדים בפועל החל להניב את פירותיו, כפי שדיווח על כך ר' אבואלעפיה לרב חיים נחום ב" באדר תרע"ד (8 במרץ 1914):

לפני זמן מה נתכבדתי ושלחתי לו תלגרמה בה הודעתי להדר"ג ע"ד מקרי הרצח והשוד שקרו תכופים במושבות, ואח"כ שלחתי מכתב המשך מהתלגרמה ההיא ובה ביארתי בארוכה את השתלשלות המקרים ועד היום לא קיבלתי תשובה, והנני מתכבד עכשיו להודיעו כי הצעדים

53 שם, שם.

54 ארכיון החכם באשי, תיקיה TR/Is-168, מסמך מספר 0019.

שעשינו נגד זה הצליחו כראוי. הקאימקאם נדחה לגמרי ממשרתו על אשר לא מילא את חובתו כראוי, ולעירנו נשלחו ארבעים אנשי צבא רוכבים ויתפשו שני רוצחים ושתי פרדות שכבר הושבו לבעליהם, ועודם מחפשים אחר שאר הרוצחים לתפושם.⁵⁵

אולם פרוץ מלחמת העולם הראשונה בקיץ תרע"ד (1914) שיבשה את המשך פעילותו של הוועד, וייתה את הצורך בפעילותו של ר' אבואלעפיה בקבלת הכרה רשמית מהשלטון העות'מאני שממילא סולק מהארץ.

ניסיונות הגישור בעשור השני של המאה העשרים מצד ההנהגה האשכנזית

גם בקרב ההנהגה האשכנזית בטבריה חל מפנה מסוים ביחס לבני העלייה השנייה, אולם בשונה מההנהגה הספרדית שם הובל השינוי על ידי ההנהגה המקומית, כאן הגיעה היוזמה מצד ההנהגה הארצית.

כחודש לאחר מינויו לרבה של יפו באביב תרס"ד (1904), מונה הרב אברהם יצחק קוק על ידי רבני ירושלים לכהן גם כרבן של המושבות.⁵⁶ בשונה ממושבות יהודה הסמוכות ליפו, התקשה הרב קוק לעמוד בקשר עם מושבות הגליל, ועל כן הוא נעזר ברבנים מקומיים: ר' טודרוס הכהן, רבה של ראש פינה, שסייע בענייני היתר המכירה בשמיטה,⁵⁷ ור' משה קלירעס, רבה האשכנזי של טבריה,⁵⁸ שסייע לו לפקח על הפרשת תרומות ומעשרות מיבולי המושבות הסמוכות לעירו.⁵⁹ הרעיון לערוך סיור במושבות הגליל עלה כבר בשנת תרס"ח (1908), אך

55 מכתב מאת ר' אבואלעפיה לרב חיים נחום, החכם באשי בקושטא, מתאריך: י' באדר תרע"ד (8 במרץ 1914). ארכיון החכם באשי, תיקיה TR/Is-168, מסמך מספר 0006.

56 הרב אברהם יצחק הכהן קוק, ט"ז באלול תרכ"ה (7 בספטמבר 1865) – ג' באלול תרצ"ה (1 בספטמבר 1935). ראו מכתב מאת רבני ירושלים האשכנזים: שמואל סלאנט ואליהו דוד ראבינאוויץ-תאומים לפקידות יק"א, מתאריך ט"ו בסיון תרס"ד: רא"י קוק, אגרות הרא"י, חלק א, ירושלים תשס"ו, עמ' שעו.

57 שם, עמ' שסא-שסב.

58 ר' משה קלירעס, ז' באדר תרל"ו (1876) – כ"ג בשבט תרצ"ד (1934), נולד בצפת ולמד בישיבותיה, בעקבות נישואיו עבר לגור ליד חותנו בטבריה. בשנת תר"ס (1900) יסד בטבריה את ישיבת "אור תורה" בסמוך לקבר ר' מאיר בעל הנס ועמד בראשה עד פטירתו. ספרו "תורת הארץ" על מצוות התלויות בארץ נחשב כספר יסוד בתחום זה.

59 ראו מכתבו למר טהון מכ"ו באלול תרע"ג (28 בספטמבר 1913): "שבזמן גמר מלאכת התבואות יואילו להודיע ממרחביה להרב ר"ב מרקוס מחיפה, ומכנתר ודגניה להרב ר"מ

הוא לא הבשיל לכדי מעשה.⁶⁰ אולם הרינונים אודות אי כשרות התוצרת החקלאית ממושבות הגליל פגעו בשיווק התוצרת בארץ ובחוו"ל והפכו את הביקור לנחוץ ביותר.⁶¹

בי"ט במרחשון תרע"ד (19 בנובמבר 1913) יצאה משלחת רבנים אשכנזים מיפו לעבר מושבות הגליל. המסע ערך כחודש, ובראש המשלחת עמדו הרבנים אברהם יצחק הכהן קוק ויוסף חיים זוננפלד,⁶² מי שנחשבו לגדולי הרבנים בארץ ישראל באותה העת. כשהגיעו הרבנים למרחביה הצטרף אליהם ר' משה קלירעס רבה של טבריה, שרצה להצטרף למסע מתחילתו אך הדבר לא עלה בידו.⁶³

על אף שבדו"ח שנכתב לאחר המסע ר' קלירעס כמעט ואינו מוזכר, למעט אירוח הרבנים בישיבתו בטבריה, להשתתפותו במסע הייתה חשיבות רבה, שכן הוא היה היחיד מבין חברי המשלחת שהתגורר בגליל המזרחי, ויכול היה להמשיך ולשמור על קשר עם המושבות שבהן ביקרו, לו רצה בכך. מהתכתובת הענפה והלבבית בינו לבין הרב קוק,⁶⁴ שנמשכה גם בשנות העשרים של המאה העשרים, עולה כי לא חל שינוי בגישתו השמרנית ביחס לבני המושבות. אדרבה, נראה כי מהמסע שאליו יצא מתוך הנחה: "כי יותר מאשר יש בהם מזידים, הם בעיקר שוגגין",⁶⁵ הוא חזר בהכרה שפועלי המושבות כלל אינם מעוניינים להתקרב לבני היישוב הישן, ועל כן הוא לא מצא טעם בארגון מפגשים נוספים

קלירעס מטבריה. והרבנים הנ"ל ישלחו את הממונים לתקן את התבואה כדין תוה"ק למען יהיה יבול אחינו באה"ק כשר לכל ישראל". אגרות הראיה, חלק ב, ירושלים תשס"ו, עמ' רכח.

60 אגרות הראיה, חלק א, איגרת קיא.

61 ה' לוי, מבוא לספר ואלה מסעי, מבשרת ציון תשס"א, עמ' 21–22.

62 הרב יוסף חיים זוננפלד, ו' כסלו תר"ט (1 בדצמבר 1848) – י"ט באדר ב תרצ"ב (27 במרץ 1932), רבה הראשון של העדה החרדית בירושלים.

63 א' רוזנק, הרב אברהם יצחק הכהן קוק, ירושלים 2006, עמ' 117. ראו הצעתו של ה' לוי ששינוי התוכנית המקורית ברגע האחרון גרמה לאי הבנה שבגללה לא הצטרף הרב קלירעס לתחילת המסע. ה' לוי, לעיל הערה 60, עמ' 104 הערה 71.

64 שבחים שמרע"ף הרב קוק לר' קלירעס ראו: רא"י קוק, אגרות הראיה, חלק א, ירושלים תשס"ו, עמ' שסו–שסז; שם, חלק ב, עמ' רמו.

65 א' סורסקי, מרביצי תורה מעולם החסידות, חלק ד, בני-ברק תשמ"ז, עמ' כו.

לצורך קירוב הלבבות, דבר שאותו יכול היה לעשות בנקל בשל קרבתו הגיאוגרפית למושבות.⁶⁶

כחודש וחצי לאחר תום המסע, בב' בשבט תרע"ד (29 בינואר 1914), שלח ר' קלירעס איגרת לרב קוק ולרב זוננפלד שבה הוא מדווח על ביקורו המתוכנן של הברון רוטשילד במושבות הגליל. במכתבו קלירעס ממליץ לרבנים להיפגש עם הברון: "ובשם כל יושבי ארץ ישראל לתת לו תודה רבה בעד פעולותיו בארץ, ועם זה לעוררו על מצב הדת הפרוע ועל מצב החינוך בהמושבות".⁶⁷ נושא הדת והחינוך המשיך להטריד את ר' קלירעס גם במכתביו לרב קוק בשנת תרע"ט (1918–1919), לאחר הכיבוש הבריטי, שלא הועיל לדבריו לשיפור המצב בתחומים האלה.⁶⁸ במשך הזמן הוא אף הקצין את עמדותיו בנושא, ובאיגרת לרב קוק מיי"ח באדר תרפ"ז (20 בפברואר 1927) הוא כותב: "כי לדעתי הפעוטה כל זמן שנשתמש במידת הרחמים נגד בוני הארץ החדשים לא יעלה בידנו מאומה [...] כבר נתמלאה הסאה ונגדשה, עד מתי נחריש, הם עושים פרץ אחר פרץ, נורא ואיום. והנני כותב מכאב לב ושבר רוח".⁶⁹

על אף האמור לעיל, נראה כי הרב קלירעס דאג שבני המושבות המעוניינים בכך, או לכל הפחות אינם מתנגדים לכך, לא ייכשלו באיסורי תורה. אם עד למסע הרבנים בשנת תרע"ד (1913) היה זה הרב קוק שזים את סידור ענייני הפרשת תרומות ומעשרות במושבות וביקש את סיועו של ר' קלירעס בעת הצורך,⁷⁰ הרי שלאחר המסע, ואולי בעקבותיו, דאג גם הרב קלירעס לענייני הכשרות במושבות כפי שניתן ללמוד ממכתב שאותו הוא שולח לרב קוק בשנת תרפ"ה (1925):

66 סורוסקי, שם.

67 ב"צ שפירא (עורך), אגרות לראי"ה, ירושלים 1990, עמ' קכא.

68 שם, עמ' קסג; קנה-קנו.

69 שם, עמ' שכג.

70 אגרות הראי"ה, חלק ב, עמ' רכח.

ואמרתי לכתוב להדר"ג אודות השו"ב של כינרת שסיפרו לי בהיות כבוד הדר"ג בחורף העבר שמה הבטיח להם לשלוח שכירות עבור השו"ב ארבעה ל"א לחודש [...] כי רבים מהם הורגלו לשחוט אצל השו"ב וגם מהקבוצות באים כמה מהם לשחוט אצלו וגם הוא סובב (חסרה מילה – מנוקב. ע"י) ואם יסע השו"ב יחזרו לסורם ויה' מעוות שלא יוכל להתקן. [...] ואמר לי כי יש בזה גם חילול השם כי החופשים אומרים רבנים כאלה מבטיחים ואינם מקיימים.⁷¹

נראה אפוא כי גם ההנהגה האשכנזית הארצית לא הצליחה לצמצם את הפער בין פועלי המושבות לבני היישוב הישן בטבריה. במהלך שנות העשרים של המאה העשרים קיים הרב קוק עוד שני מסעות למושבות הגליל. מהמקורות שבידינו עולה כי משנת תרפ"ז (1927) הצטננו גם יחסיו של הרב קוק עם אנשי ההתיישבות העובדת שסירבו להיענות לבקשותיו בנוגע לשמירת השבת,⁷² ובכך נכשל הניסיון לגשר בין שני העולמות.

ביטויים להבדלי הגישות בין החכם באשי הספרדי לראב"ד האשכנזי בטבריה
הבדלי הגישות בין החכם באשי הרב אבואלעפיה לעמיתו האשכנזי ר' משה קלירעס באו לידי ביטוי בכמה הזדמנויות. בחורף תרע"ג (1913) פורסמה בעיתון המודיע כתבה שכותרתה: "קול עיה"ק טבריא ממעמקים תתיפח".⁷³ בכתבה מחו רבני טבריה על פגיעתם של בני המושבות הסמוכות בקדושת השבת והמועדים:

מה רבו אנחותנו ולבנו עלינו דוי בראותנו כי פועלי המושבות סביבות עיר קדשנו ת"ו, הלא המה: מגדל, מצפה, כנרת, פורי' ודגני' רומסים ברגליהם כל הקדוש לישראל, הם ופקידיהם מבזים דתנו ועוברים על כל התורה כולה בשאט נפש. וביותר יחרד הלב ויתר ממקומו לראות את

71 טבת תרפ"ה, מכתב מבית המכירות קדם.

72 מ' זעירא, קרועים אנו, זיקתה של ההתיישבות העובדת בשנות העשרים אל התרבות היהודית, ירושלים תשס"ב, עמ' 195–197.

73 מ' קלירעס, "קול עיה"ק (עיר הקודש. ע"י) טבריא ממעמקים תתיפח", המודיע, 14 בפברואר 1913, עמ' 301.

חילול יום השבת קודש לישראל בפרהסיא לעין כל, באים העירה ביום השבת רוכבים בסוסים ובצבים, וקונים מהגוים במחיר כסף, מעשנים ועושים כל מיני חלול שבת. בראש השנה העבר יום חרדת הדין, באו יותר מעשרה פועלים וחללו יום טוב בפרהסיא, שחקו על ישראל ודתם [...] כבר ערכנו מחאות ובקשות לפקידי המושבות האלה כי יזהירו וימנעו את הפועלים מעשות זאת ושומע אין לנו.⁷⁴

הפרסום בעיתון המזרח-אירופאי נועד להפעיל לחץ על התורמים הדתיים, כדי שאלה יפעילו את השפעתם למניעת המשך חילול הדת על ידי איום בהפסקת התמיכה.⁷⁵ על מכתב המחאה חתמו דייני בית הדין הספרדי בטבריה והרב משה קלירעס. אליהם צורפו חתימותיהם של ארבעים ושלושה רבנים ספרדים, ושישים ושישה רבנים אשכנזים. היעדר חתימתו של החכם באשי המכהן ר' אבואלעפיה ניכר.

מקרה דומה אירע בקיץ תרע"ח (1918) כאשר ר' משה קלירעס ובית הדין הספרדי שלחו מכתב לוועד ההגירה המרכזי, ובו הם מחו על התנהגותן הבלתי הולמת של מגורשות תל-אביב יפו ששהו בטבריה.⁷⁶

כ' מע' האדונים הנכבדים ועד היפואי הי"ו
עליכם שלום טובה וברכה

באנו להודיע כי בנות היפואים הם שטים ורוחצים בים לעיני השמש בבקר ובערב וצהרים בלי בושה וכלימה מהבחורים הרואים אותם אשר אין רצון ביניהם הרבה. וגם הספינות בים דרך עומדים עליהם המלחים להביטם. ודבר זה הוא חילול ה' גדול לאומתינו מצד עצמו, וגם מאומות העולם. וגם שנשי ובנות הארץ ילמדו ממעשיהם. ולזה עליהם המצוה לישרים נאווה לגדור את הפרצה. ועליהם תבא ברכת טוב.
כ"ד ב"ד הצדק ק"ק הספרדים וק"ק אשכנזים בעה"ק טבריא ת"ו ושלום

74 שם, שם.

75 ראו לדוגמה כתבה שפורסמה שבוע קודם לכן באותו הנושא: "יפה המקום להביע את תמיחת תושבי עיה"ק על הרה"ח הנדיב המצוין מר נוץ ממוסקבה בעל המושבה מגדול שאינו מוצא לו מקום למחות בפועליו ופקידיו אוכלי לחמו שלא לחלל שבת בפרהסיא". בן ישראל, אגודת ישראל בטבריא, המודיע, 7 בפברואר 1913, עמ' 286.

76 על קליטת מגורשי תל-אביב יפו בטבריה, ראו: ישראלי – פעילותם, עמ' 280–295.

יעקב הכהן סקלי,⁷⁷ יעקב חי זריהן,⁷⁸ הצעיר שמואל ן' קיקי.⁷⁹ חותמת ב"ד רבא טבריא

גם אנכי אעיר אותם ע"י ואיך יקראו לבנות ישראל להתנהג כך ובודאי יתקנו לטוב. משה קליערס אב"ד דק"ק אשכנזים.⁸⁰

גם כאן קשה להתעלם מהיעדר חתימתו של החכם באשי ר' אבואלעפיה על המכתב, אף שהתנהגותן של בנות יפו הייתה ללא ספק גם למורת רוחו. נראה שהרב אבואלעפיה נמנע מלמחות במקרים כאלו לא רק מפני ששיער שדבריו לא יועילו, אלא מתוך ניסיון לקרב בין המחנות ולמנוע עד כמה שניתן קרע שקשה יהיה לאחותו בהמשך. אך כפי שניתן לראות, גישתו לא הייתה מקובלת על רבני העדה האשכנזית וגם על חלקים לא מבוטלים מהעדה הספרדית שהמשיכו בדרך השמרנית שבה נקטו גם קודמיו בתפקיד.

סיכום

במאמר זה נסקרה מערכת היחסים שנקמה בין ההנהגה הרבנית בטבריה, הספרדית והאשכנזית, לבין פועלי ההתיישבות החקלאית במושבות הסמוכות לה, יוצאי העלייה הראשונה ובמיוחד השנייה, בשני העשורים הראשונים של המאה העשרים.

האינטראקציה בין בני המושבות ובין בני העיר שירתה את האינטרסים של שני הצדדים. מלבד הזדקקותם של בני המושבות לסוחרים ולבעלי המלאכה בטבריה שהיוו בעבורם מרכז לוגיסטי ומנהלי, הם גם נזקקו לבני העדה הספרדית המקורבים לשלטון העות'מאני כדי לקדם עניינים שונים הקשורים

77 הרב יעקב הכהן סקלי, תקצ"ח-תרע"ט (1838-1919), נולד בטבריה ובה התחנך, יצא כשד"ר מספר פעמים לצפון אפריקה, טורקיה והודו. כיהן כאב"ד עד לפטירתו.

78 הרב יעקב חי זריהן, תרכ"ט-תשי"ג (1869-1953), נולד בטבריה ובה התחנך, בשנת תרפ"ט (1929) התמנה לרב ראשי בעיר וכיהן במשרה זו עד ליום פטירתו. פעל רבות למען תושבי העיר היהודים בטבריה בתחומים רבים.

79 הרב שמואל ן' קיקי, תר"ב-תרע"ט (1842-1919), נולד במרוקו ובגיל עשר עלה לטבריה, נשא לאשה את בתו של החכם באשי ר' יוסף דוד אבולעפיה. היה פעיל בענייני הציבור וחתימותיו מתנוססות בתעודות רבות.

80 מכתב מתאריך י"ד בתמוז תרע"ח (24 ליוני 1918), הארכיון הציוני המרכזי, תיקייה מספר J90/106.

למושבות. מאידך, סיפקו המושבות מקומות עבודה זמניים בעונות החקלאיות ה"בוערות" בעבור בני העיר שסבלה מעוני, ובואם של בני המושבות לערוך קניות בעיר תרם גם כן לפיתוח הכלכלי.

יחסם המזלזל של בני העלייה השנייה לחיי הדת, והפער המנטאלי בינם לבין הפועלים הספרדים יצרו נתק בין בני היישוב הישן הטבריינים לפועלי ההתיישבות החקלאית. ההנהגה הרבנית, האשכנזית והספרדית, שהרגישה מאוימת מרוחות הכפירה, החליטה לעמוד על נפשה ויצאה למאבק נגד רמיסת הדת. המאבק כלל: קריאה לחרם, תלונות לגופים המיישבים, וניסיון להשפיע על תורמים יהודים אורתודוקסים שיפסיקו את תמיכתם במפעל ההתיישבות. פרק חדש במערכת יחסים זו נפתח עם מינויו של ר' חיים אבואלעפיה למשרת החכם באשי בשנת תרע"א (1911). החכם באשי החדש סירב לקחת חלק בפעולות המחאה וההרחקה שבה נקט קודמו לתפקיד, הרב אהרון בכור אלחדיף. הוא ראה בבני המושבות כוח חיובי העשוי לסייע להוצאת העיר מניווה ועל כן שקד על פיתוח יחסי אמון ושיתוף פעולה בין הצדדים. תוך זמן קצר הוקם "ועד משותף לטבריה ולמושבות", שאומנם לא חולל בפועל שינויים מרחיקי לכת, אבל סימן את שינוי המגמה במערכת היחסים שבין העיר למושבות. גישתו של הרב אבואלעפיה לא הייתה מקובלת על כל בני העדה הספרדית, ורבים מהם הוסיפו לתמוך בגישה השמרנית שבה נקטו קודמיו.

גם בקרב העדה האשכנזית נעשה ניסיון לגשר על הפער שבין בני העיר לבני המושבות, יוזמה שהגיעה מצד ההנהגה האשכנזית הארצית ולא מטעם ההנהגה הטבריינית המקומית. אולם "מסע הרבנים" במושבות הגליל לא הצליח לגשר על הפער, וגישתה הבדלנית של ההנהגה האשכנזית המקומית נותרה בעינה, ובמשך הזמן אף הקצינה יותר.